

4.5. fejezet

KRISTÁLYOSÍTÁS

Dr. Pécs Miklós
Dr. Fehér Csaba

Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem,
Alkalmazott Biotechnológia és Élelmiszertudomány Tanszék

TISZTÍTÁS ↔ VÉGTISZTÍTÁS

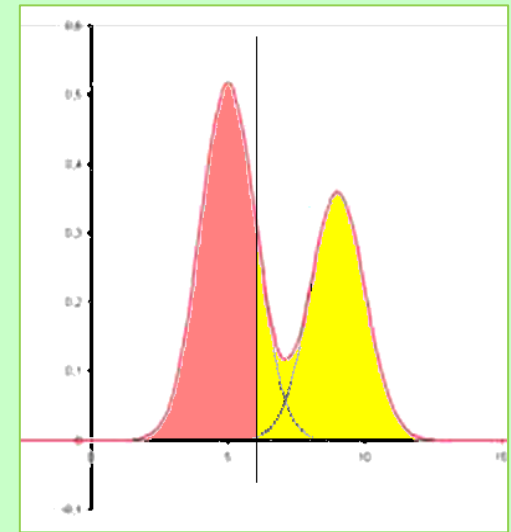
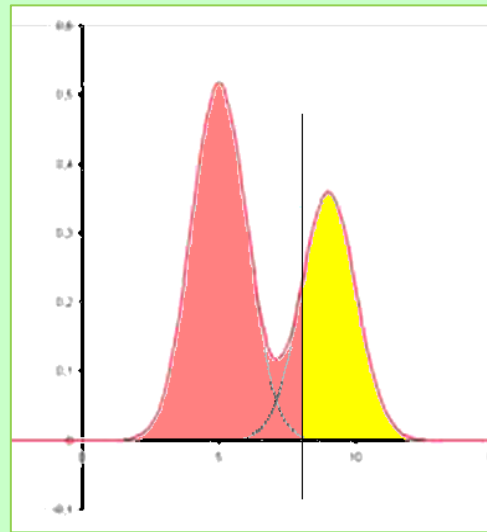
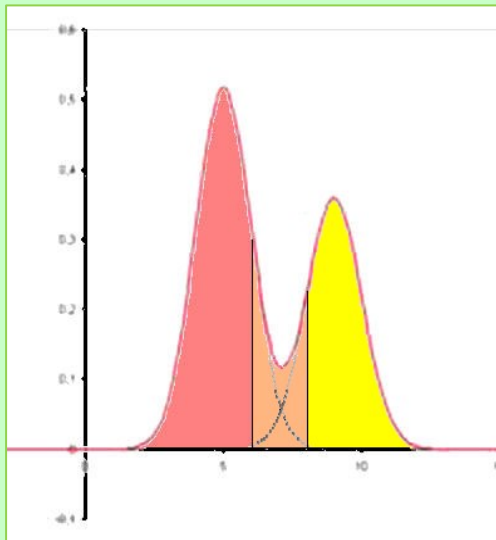
Nincs éles elhatárolás, de a szemlélet különböző:

Tisztítás: mérnöki szemlélet, a szennyezések elválasztását úgy oldjuk meg, hogy a céltermékből minél kevesebbet veszítsünk el.

Végtisztítás: piaci szemlélet, a termék tisztaságát valamelyik piaci követelményhez állítjuk be, még azon az áron is, hogy a céltermék egy részét elveszítjük.

TISZTÍTÁS ↔ VÉGTISZTÍTÁS

Feladat: két átfedő kromatográfiás csúcs frakcióinak kiválasztása

Tisztításnál: nincs anyagvesztés, de sok a szennyezés.

Végtisztításnál: nagy tisztaság, de sok a veszteség

Kristályosítás

Hasonlít a csapadékképzéshez, mert itt is túltelített oldatból válik ki az anyag. De: itt az anyag rendezett szerkezetű, nem amorf.

A kristályosítás nagyipar, évente sok százezer tonna terméket kristályosítanak. Előnyei: a termék

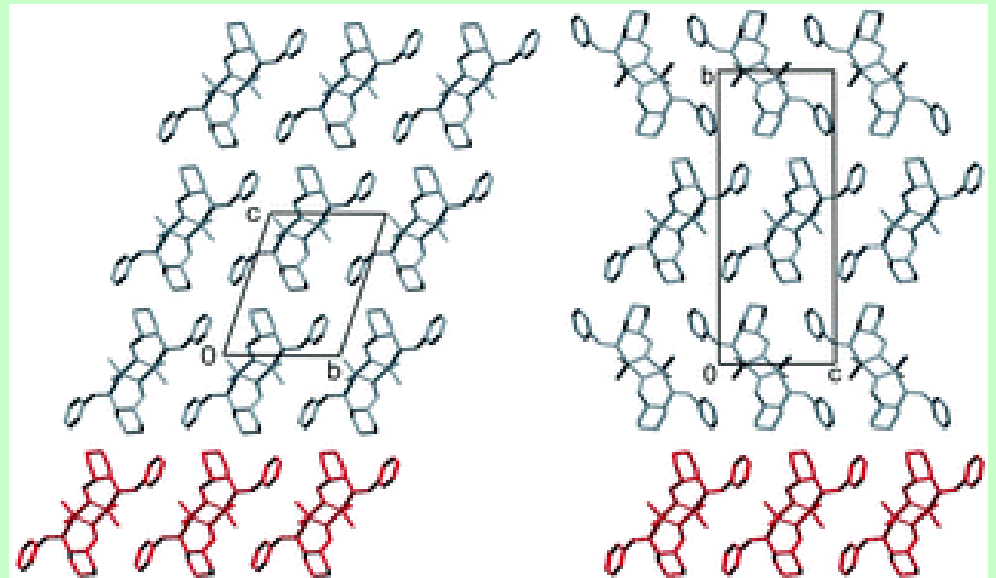
- nagymértékben tisztított
- jól kezelhető: egyenletes szemcseméret, könnyebb a szűrés, szárítás, anyagmozgatás
- esztétikusabb

Kristályosítás

A hasonlóság ellenére a kicsapást a koncentráció műveletek közé soroljuk, a kristályosítást pedig a végtisztításhoz. Oka: a kristályosítás során nem csak a víztől szabadulunk meg, hanem nagymértékben tisztul is az anyag. A kristályrácsba csak egyforma molekulák képesek beépülni. Az egykristály nagyon tiszta, a szennyezések csak a felületen, illetve a zárványokban lehetnek.

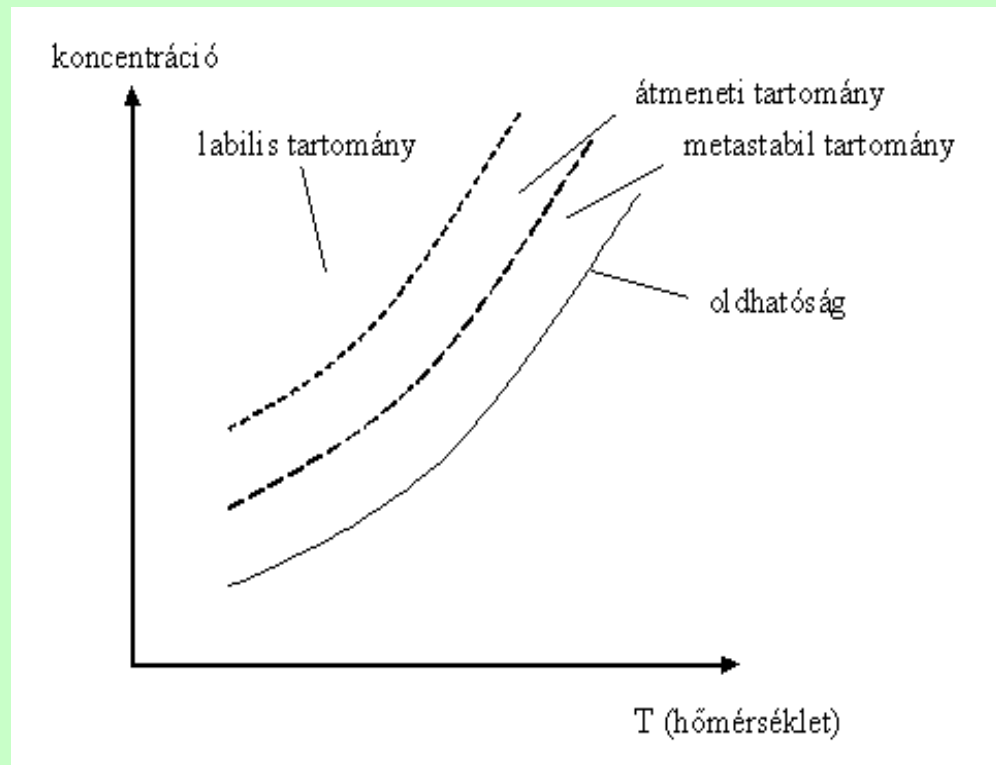
Többféle kristályforma

Kristályosítás

A tútelítést általában bepárlás + hűtéssel hozzák létre. A tútelítés mértéke szerint a rendszer viselkedése (gócképződés) többféle lehet:

- metastabil
- átmeneti
- labilis

Nehézségek

Nehéz reprodukálni/léptéknövelni, mert

- Kétfázisú a rendszer (szilárd-folyadék, határfelület)
- Anyag és hőátadás egyszerre megy végbe
- Termodinamikailag labilis rendszert kell reprodukálni
- A mikrokörnyezetet kell reprodukálni, nem a reaktor egészét
- A szennyezéseknek fontos szerepe van

A kristályosítás lépései

Szakaszok:

1. Túltelítés létrehozása (koncentrálás+hűtés)
2. Gócképződés
3. Gócnövekedés (diffúzió által limitált)
4. Gócnövekedés (áramlás által limitált)
5. Elválasztás
6. Mosás
7. Szárítás

Gócképződés

Homogén gócképződés: az oldott molekulák a hőmozgás hatására „éppen jól” találkoznak (kicsi az esélye)

A „legkisebb kristály” az elemi cella, legalább annyi molekula kell a góchoz, ahány az elemi cellát alkotja.

Heterogén gócképződés: idegen anyagok felületén (szennyezések, készülék) indul meg a kristályosodás.

Másodlagos gócképződés: a már meglévő kristályok ütközése, dörzsölődése során apró szilánkok válnak le, amelyek gócként viselkednek.

Nehezen reprodukálható – a megoldás: oltókristályok alkalmazása

Gócképződés

Gócképződés sebessége:

$$\frac{dN}{dt} = k \cdot (c - c^*)^i$$

Ahol: i – empirikus paraméter (keverés, molekulaszám)

Hőfokfüggés: Arrhénus egyenlet szerint

Gócnövekedés

Diffúziós gócnövekedés: Fick törvénnyel írható le.

$$\frac{dM}{dt} = k \cdot A \cdot (c - c^*)$$

ahol: k – tömegátviteli együttható (D, ρ, η)

M – a kristály tömege

A – a kristály felülete

Gócképződés - gócnövekedés

Ha a szokásos labortechnikával a telített oldatot szoba-hőmérsékleten hosszabb ideig állni hagyjuk, akkor:

- lassan, minimális túrtelítés alakul ki, $(c - c^*)$ kicsi
- nagyon kevés góc alakul ki, kevés kristály lesz
- nincs keverés = diffúziós gócnövekedés, lassú, de van idejük nagyra nőni

Ez szép, de nem ipari módszer.

Gócnövekedés

Konvekciós gócnövekedés: analóg a csapadékképzéssel, de a k paramétert kétfelé bontjuk

$$\frac{dM}{dt} = \frac{1}{\frac{1}{k} + \frac{1}{\kappa}} \cdot A \cdot (c - c^*)$$

Ahol: k – az áramlásra jellemző állandó, a keveréstől és az oldat tulajdonságaitól függ
 κ – a felületi reakciósebességi állandó, csak a hőmérséklettől függ

Ellenállás jellegű mennyiségek, reciprok összegzés

A kristály jellemző mérete

A fenti egyenletben problémát okoz, hogy a kristály felülete is folyamatosan változik. Ezért bevezetjük a kristály „jellemző hosszát”

$$l = \frac{l^3}{l^2} = \frac{V}{A/6} = \frac{6 \cdot M}{\rho \cdot A}$$

Ez kockarácsokra pontosan igaz, más kristályformákra bevezették az alaktényezőket:

Φ_v – térfogati alaktényező

Φ_a – felületi alaktényező

Értékük kockarács esetén = 1

$$M = \rho \cdot l^3 \cdot \Phi_v$$

$$A = 6 \cdot l^2 \cdot \Phi_a$$

A kristály jellemző mérete

Visszahelyettesítve a növekedési egyenletbe:

$$\frac{dM}{dt} = \frac{d(\rho \cdot l^3 \cdot \Phi_V)}{dt} = 6 \cdot \Phi_A \cdot l^2 \cdot \frac{1}{\frac{1}{k} + \frac{1}{\kappa}} \cdot (c - c^*)$$

Egyszerűsítve a következő alakot kapjuk:

$$\frac{dl}{dt} = \left(\frac{6 \cdot \Phi_A}{\Phi_V \cdot \rho} \right) \cdot \frac{l}{\frac{1}{k} + \frac{1}{\kappa}} \cdot (c - c^*) = k_g \cdot (c - c^*) = G$$

Azaz a lineáris növekedési sebesség nem függ a kristály méretétől.

A kristály jellemző mérete

Ha a növekedési sebesség nem függ a kristály méretétől, akkor a kis kristályok „beérik” a nagyokat → egységessé válnak

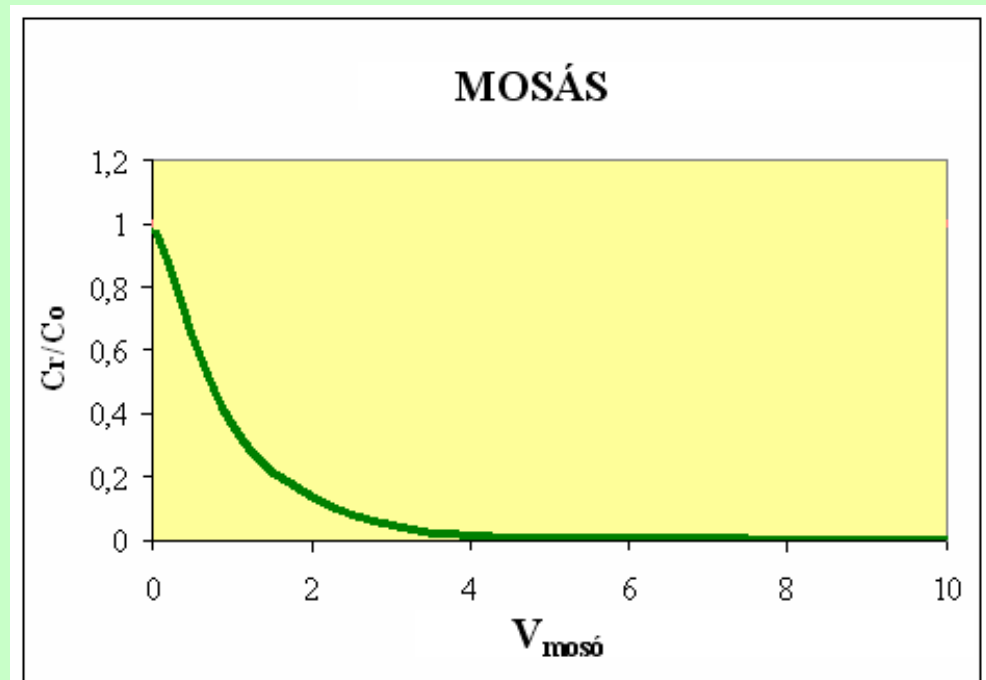
méret			tömeg			méretarány		tömegarány	
1	2	10	1	8	1 000	2	10	8	1 000
2	3	11	8	27	1 331	1,50	5,50	3,38	166,38
5	6	14	125	216	2 744	1,20	2,80	1,73	21,95
10	11	19	1 000	1 331	6 859	1,10	1,90	1,33	6,86
15	16	24	3 375	4 096	13 824	1,07	1,60	1,21	4,10
20	21	29	8 000	9 261	24 389	1,05	1,45	1,16	3,05

További lépések

5. Elválasztás (szilárd-folyadék)

6. Mosás – a kristály felületén maradó anyalóg eltávolítása

7. Szárítás

Kristályosítás ipari léptékben

Ipari léptékben sok, lehetőleg egyforma kristályra van szükségünk, gyorsan és olcsón. Ehhez:

$$\frac{dl}{dt} = k_g \cdot (c - c^*) = G$$

- sok góc legyen = oltókristály alkalmazása
- nagy (és állandó) hajtóerő/túltelítés
- a k_g érték is legyen nagy

Kristályosítás ipari léptékben

Szakaszos kristályosítás

A növekedés sebessége a túltelítés mértékétől függ,

$$\frac{dl}{dt} = k_g \cdot (c - c^*) = G$$

- ez pedig változik a folyamat során, mert fogy az oldatban lévő anyag
- változhat a hőmérséklet (c^*)

A cél az állandó növekedési sebesség \rightarrow olyan mértékben kell hűteni, hogy az kompenzálja a kiválás miatti koncentráció csökkenést.

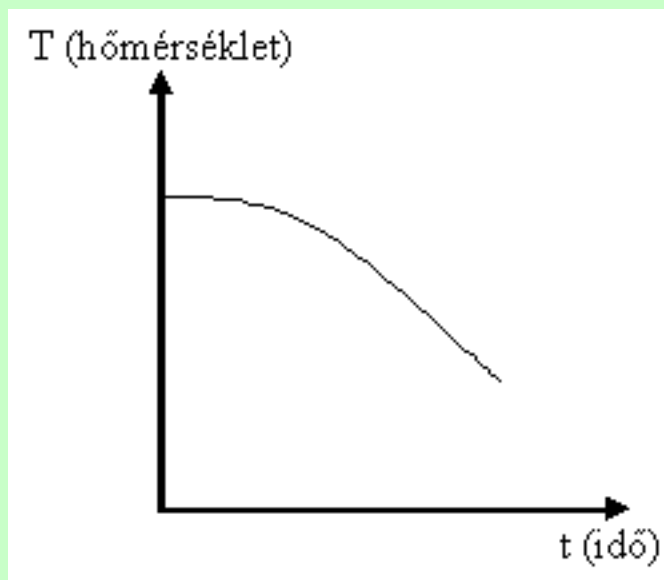

Kristályosítás ipari léptékben

Ehhez ismerni kell a telítés – hőmérséklet görbét, és annak meredekségét (dc^*/dT).

A hőfokprofil hosszú levezetés után:

$$\frac{dT}{dt} = \frac{3 \cdot G \cdot M_0}{\left(\frac{dc^*}{dT}\right) \cdot V \cdot l_0^3} \cdot (l_0 + G \cdot t)^2$$

Általában az elején lapos, aztán meredekebben csökken

Kristályosítás ipari léptékben

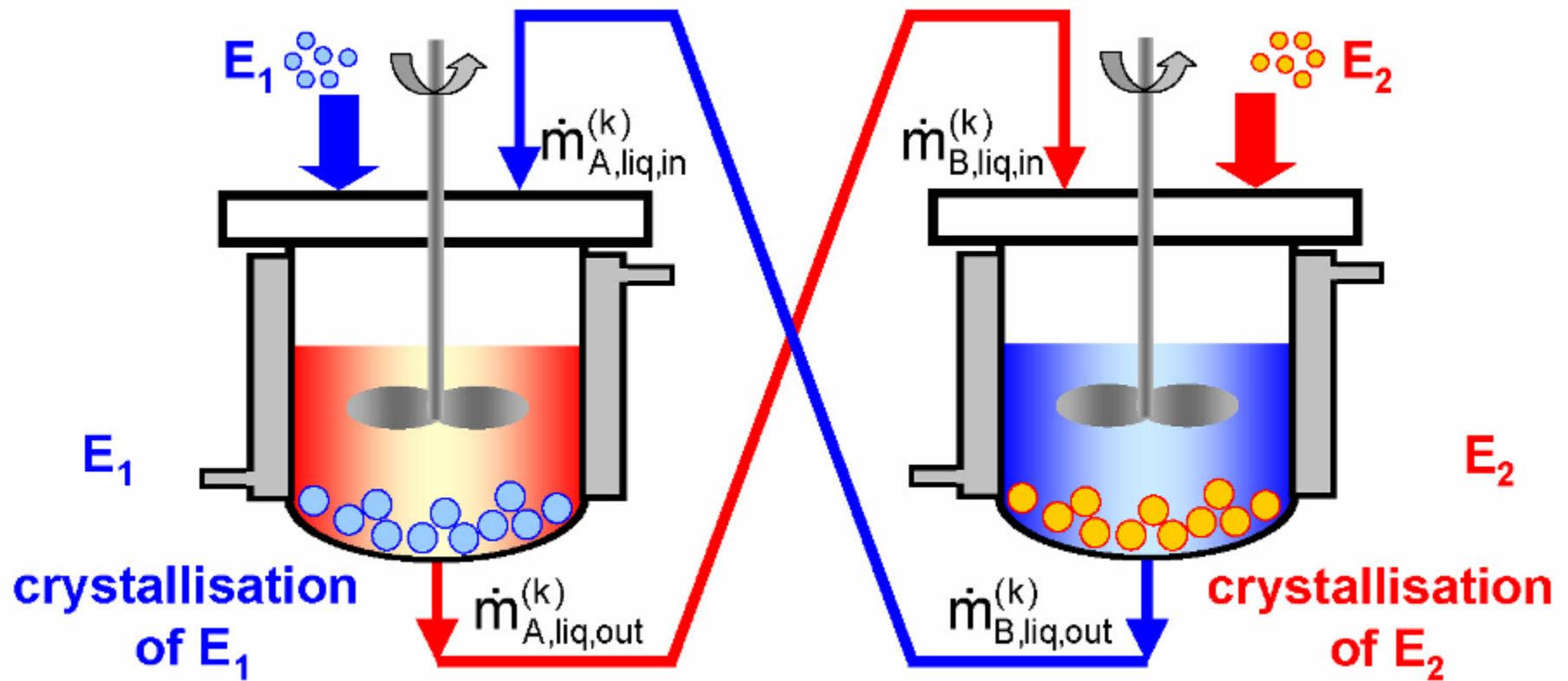
A keverés hatása:

1. Tútelítés (=hűtés)	kell keverés a hőátadáshoz
2. Gócképződés	nincs (kis) hatása
3. Diffúziós gócnövekedés	nincs hatása, de a hűtéshez kell
4. Áramlási gócnövekedés	mérsékelt keverés
- végig állandó mérsékelt keverést alkalmaznak.
(Méretnövelésnél: P/V , fordulatszám, kerületi sebesség, min. ülepedésgátló keverés. Technológiától függ.)

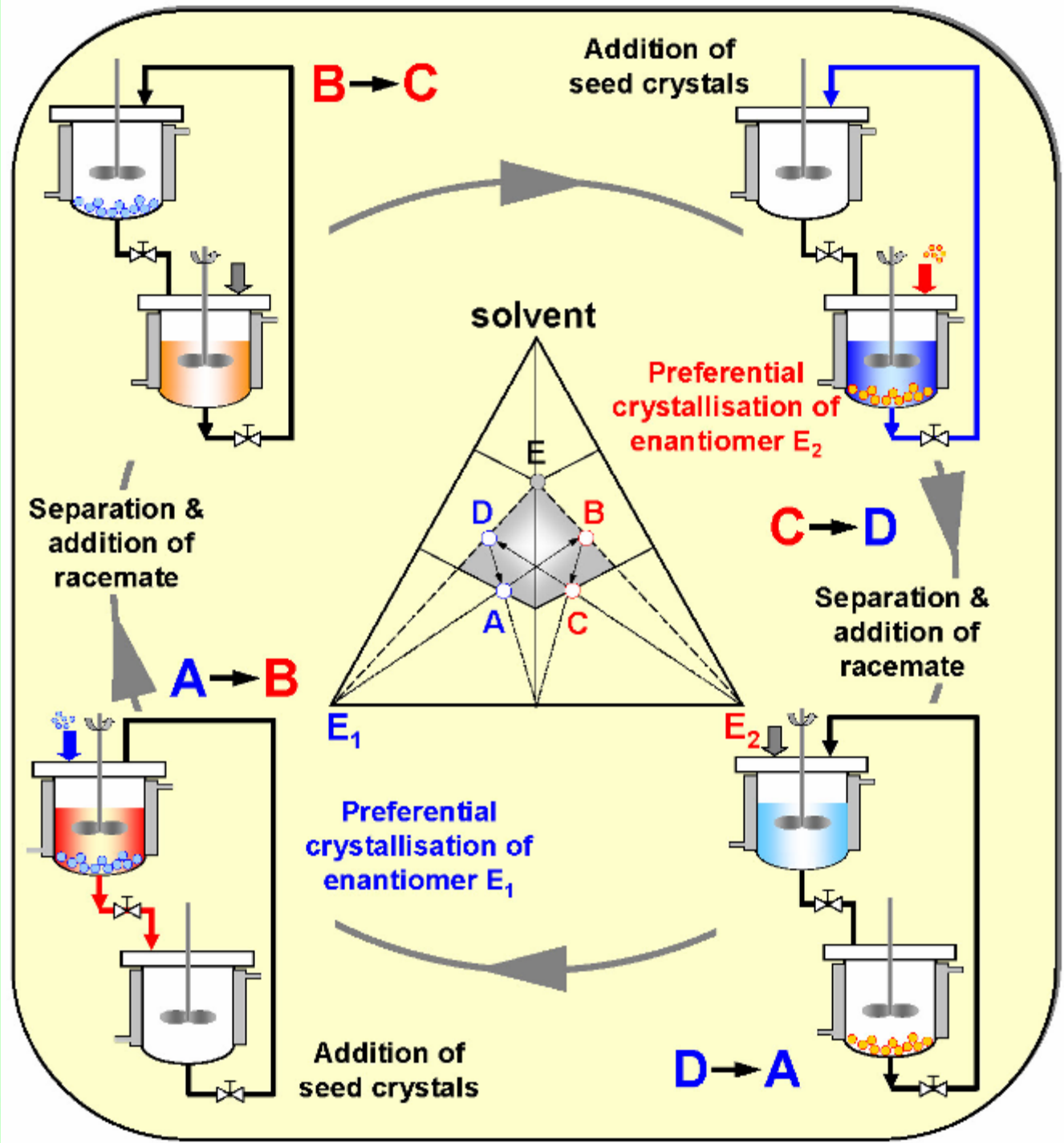
Enantiomerek frakcionált kristályosítása

Oltókristállyal csak az egyik enantiomert kristályosítják

Enantiomerek frakcionált kristályosítása

Körfolyamatban
kvázi-folyamatossá
tehető a rezolválás

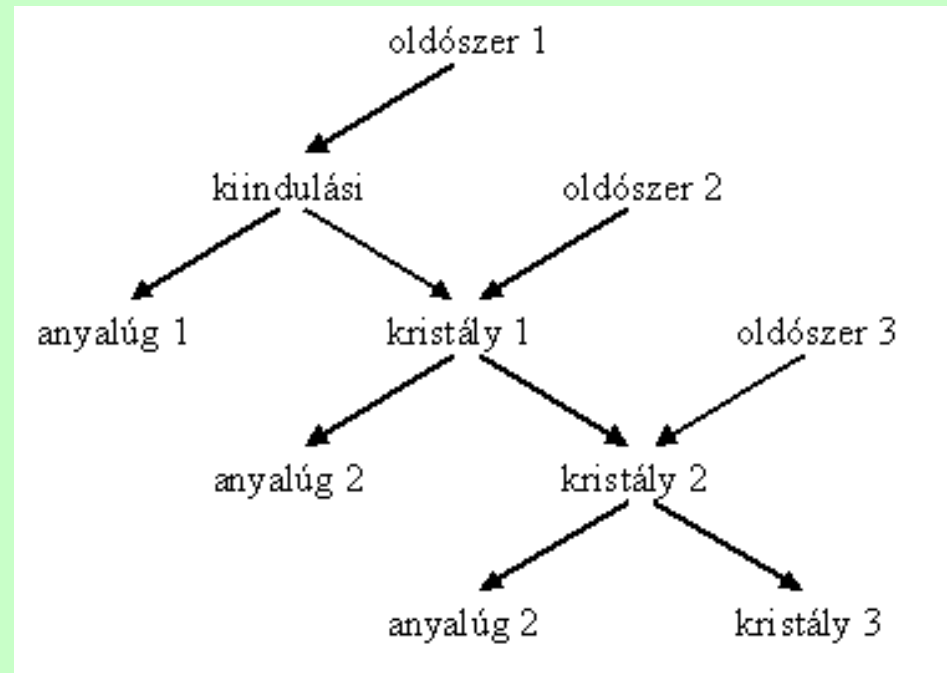
Egyszerű ismételt átkristályosítás

A tisztítási faktor:

$$E_A = \frac{\text{Anyag}_a \text{ kristályban}}{\text{Anyag}_a \text{ az anyalúgban}}$$

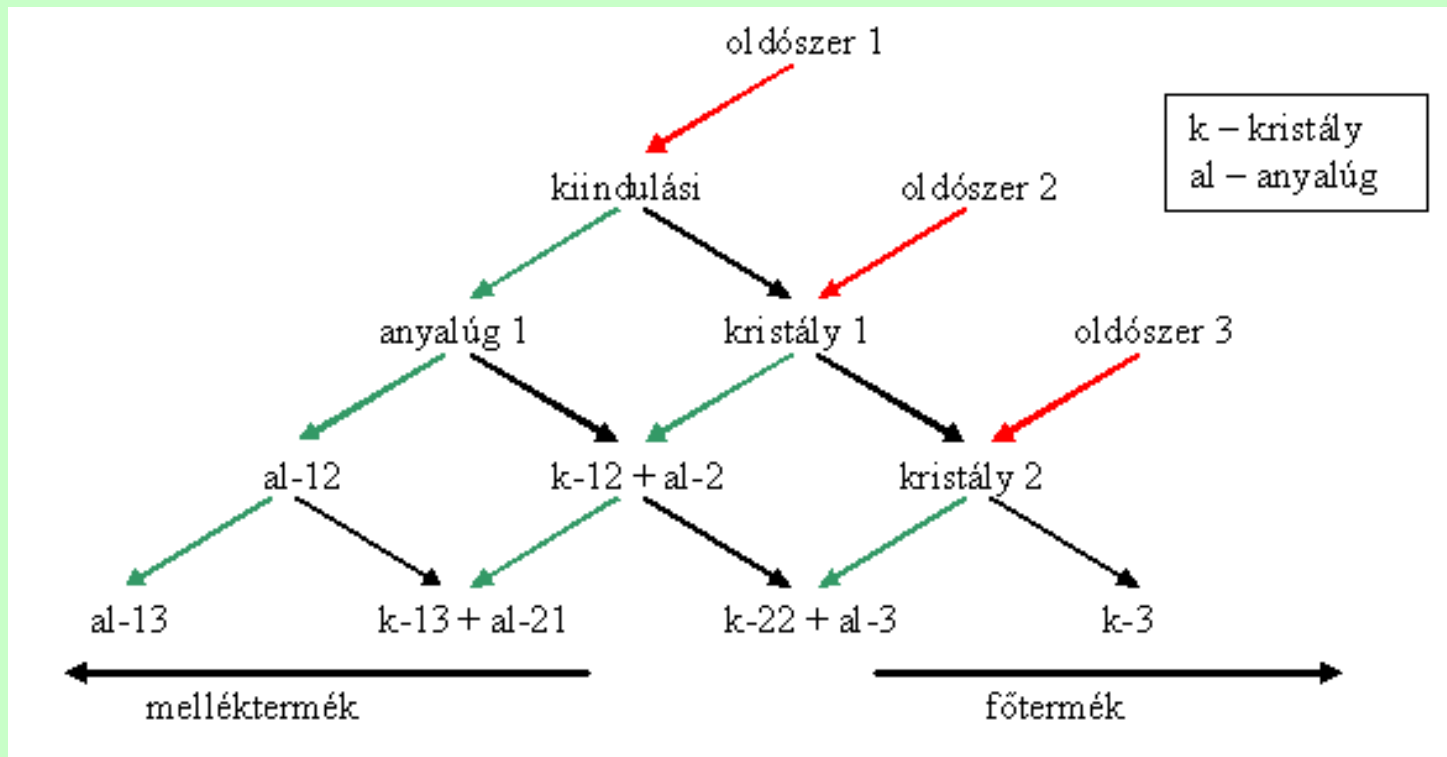
A kihozatal az ismétléssel romlik:

$$y = \left(\frac{E_A}{1 + E_A} \right)^n$$

Frakcionált átkristályosítás

Az anyalúgokat is feldolgozzuk. Akkor van értelme, ha két értékes terméket választunk el egymástól.

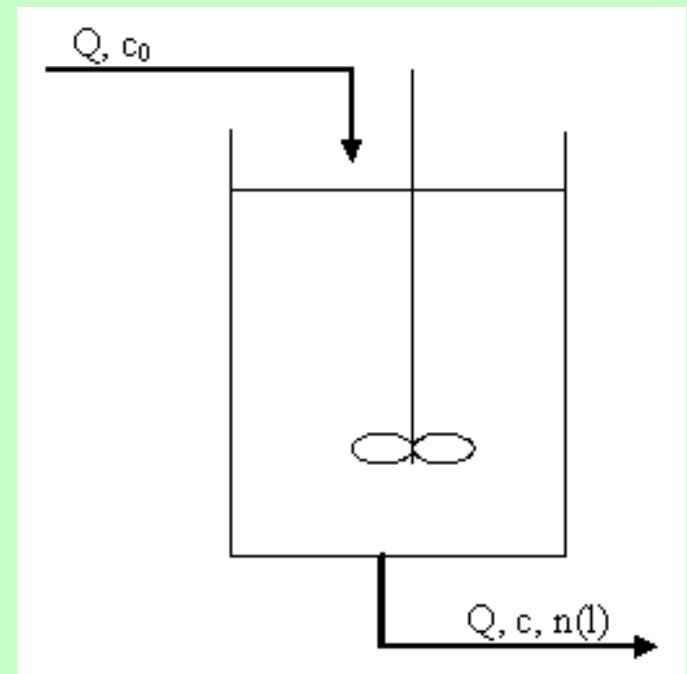

Folytonos kristályosítás

Állandó betáplálással és hőmérsékleten állandósult állapot alakul ki. Nem szükséges oltókristály, a kristályok méretét a tartózkodási idő szabja meg.

$$l_D = \frac{3 \cdot G \cdot V}{Q}$$

Nehéz szabályozni, csak nagy (tonnás) léptékben alkalmazzák

Fehérjék kristályosítása

Ritkán ipari, inkább egy nagy kristály a cél (Röntgen-diffrakció)

A tútelítést nagyon lassan kell létrehozni (hetek) = kevés góc, hosszú növekedési idő

A tútelítést a csapadékképzésnél bevált agyagokkal hozzák létre

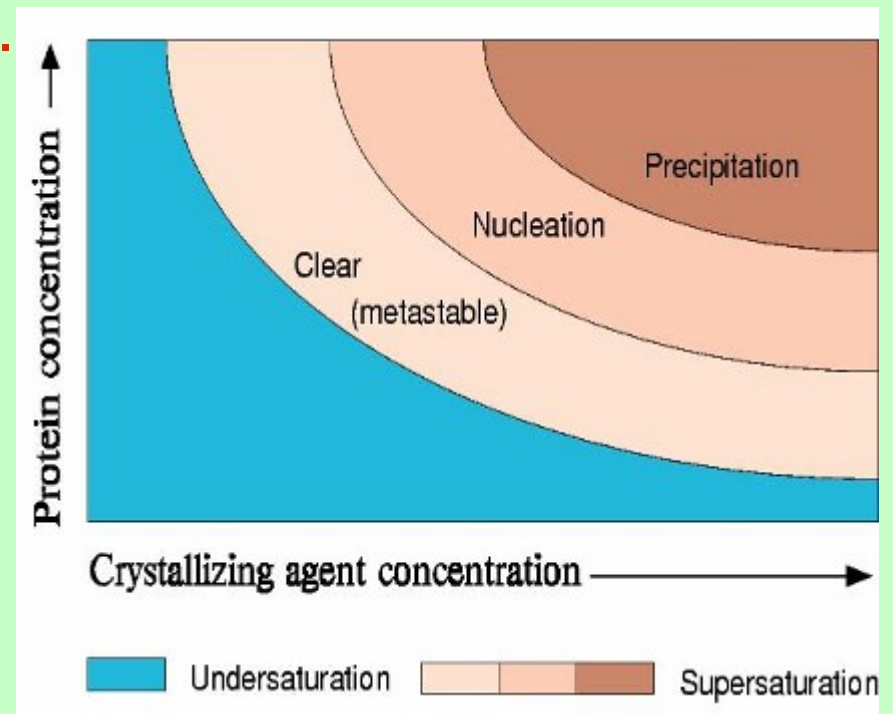
Pepecselős babramunka, inkább empíria, mint egzakt tudomány

Fehérjék kristályosítása - batch

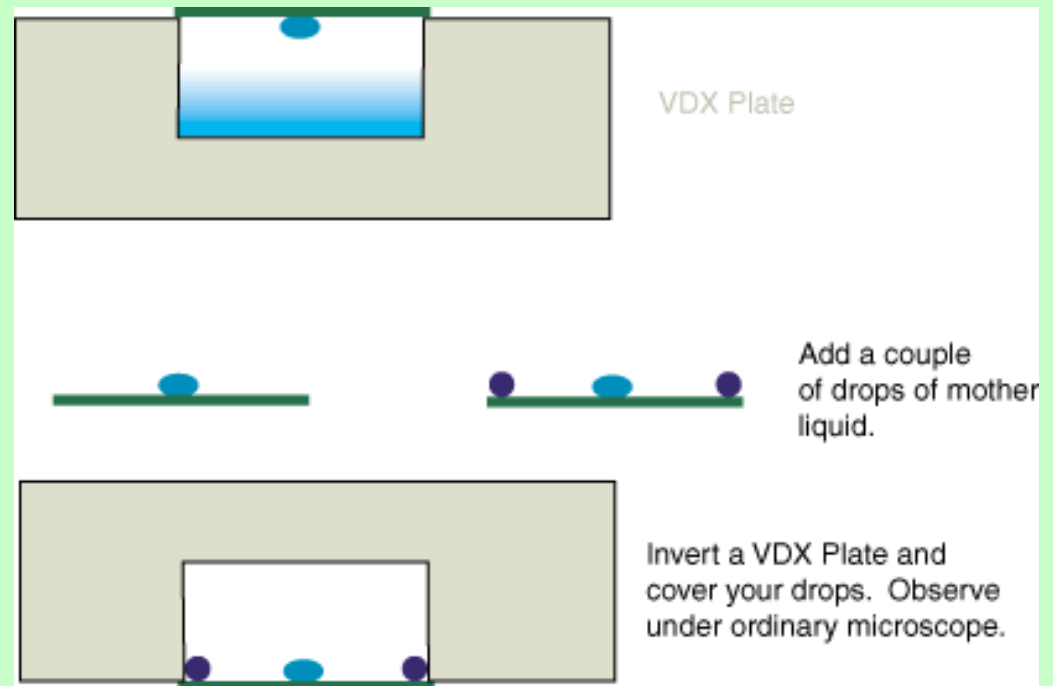
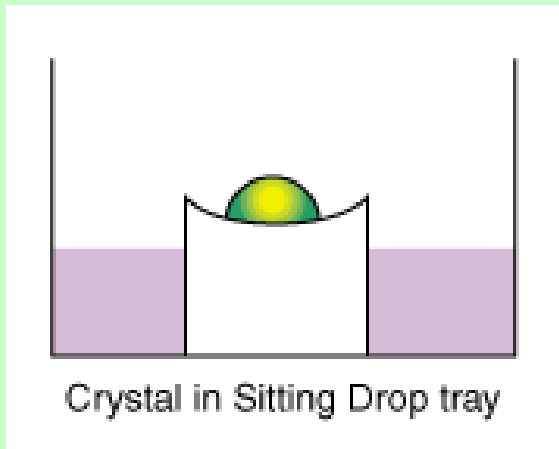
Egy edényben egyszerre beadagolják az optimált mennyiségű kicsapószeret és állni hagyják. A metastabil tartományban (lassú gócképződés) a kicsapódás helyett lassú kristályosodás indulhat meg.

Nagyobb mennyiségeknél alkalmazzák, sok, változó méretű kristályt ad.

Diffúziós technikák

Gőzdiffúzió: két folyadék(csepp) zárt térben a gőztéren keresztül érintkeznek (pl. aceton és puffer). Összetételük fokozatosan kiegyenlítődik, a polaritás lassan változik.

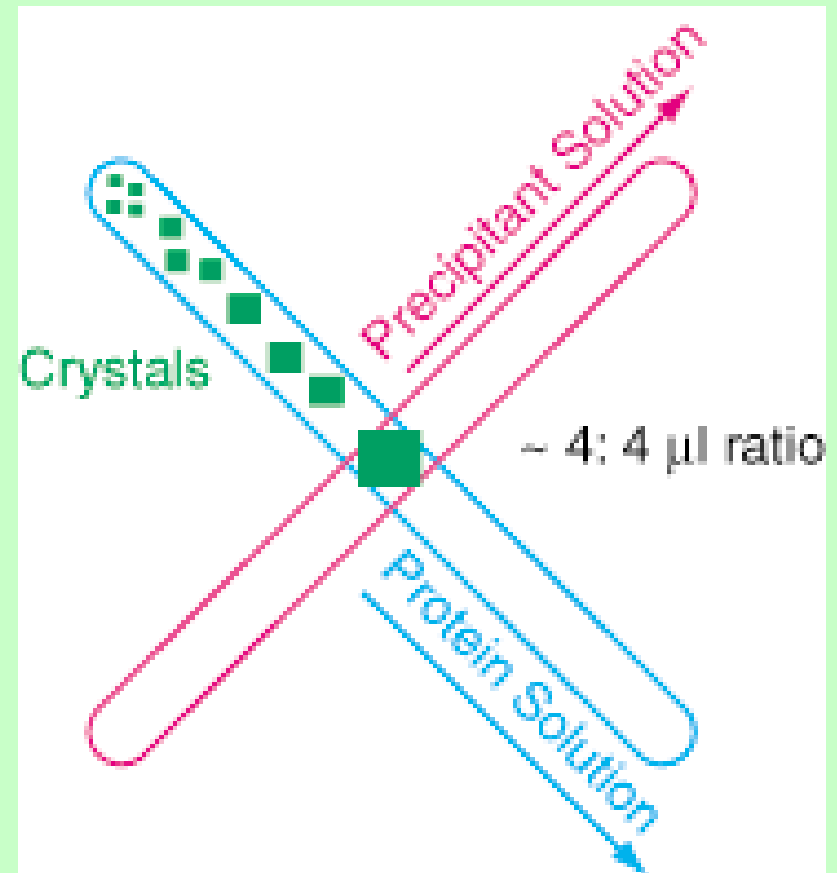
Diffúziós technikák

Folyadékdiffúziós technikák

- Dializáló membránon át

- Folyadékcseppben:

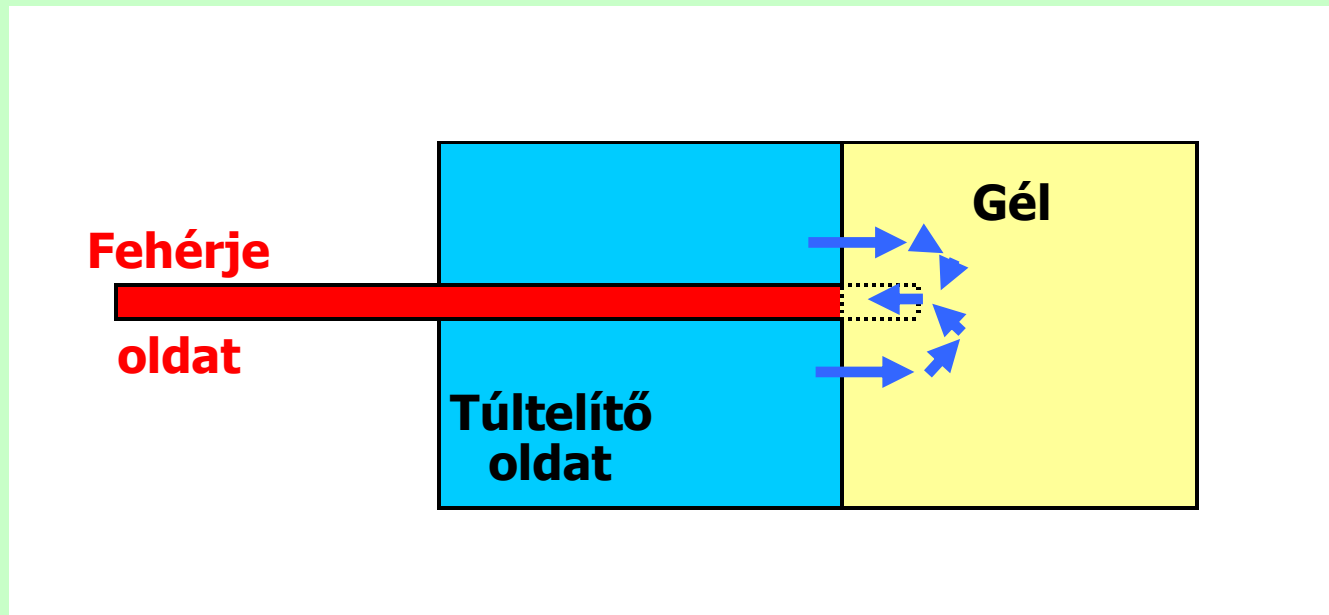
Mikroszkóp alatt, zárt térben a fehérje és a kicsapó oldat egy-egy cseppjével kereszt alakot alakítanak ki. A találkozási pontnál (szembediffúzió) alakulnak ki a nagy kristályok.

Diffúziós technikák

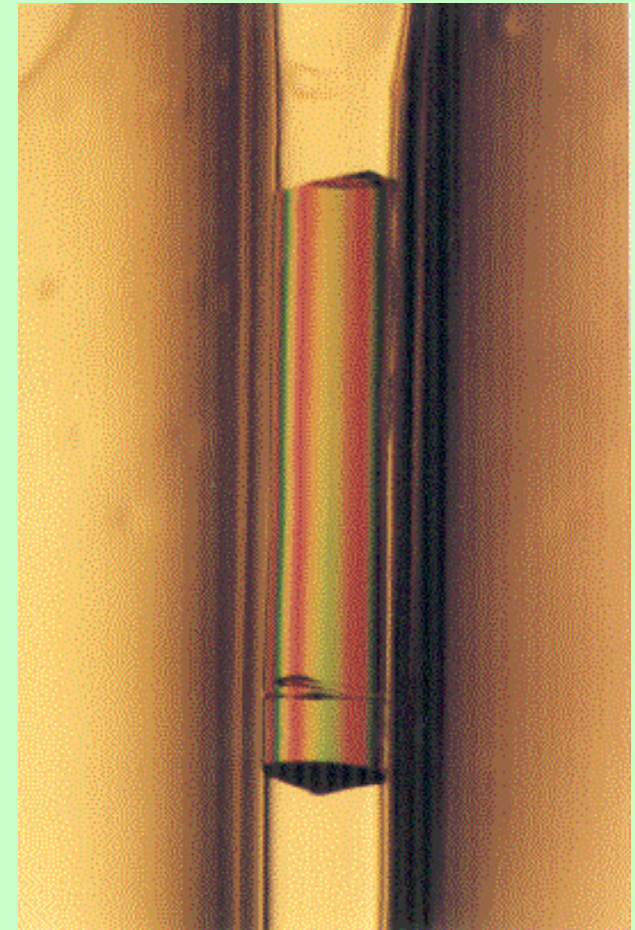
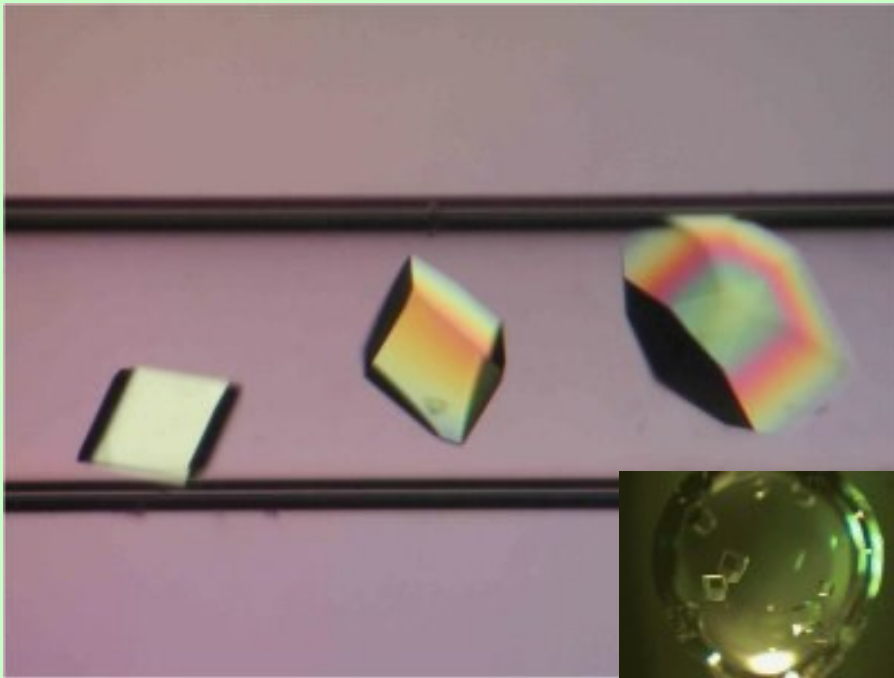
Folyadékdifúziós technikák kapillárisban

A géldifúzió igen lassúvá teszi a koncentráció-változásokat

Folyadékdiffúzió kapillárisban

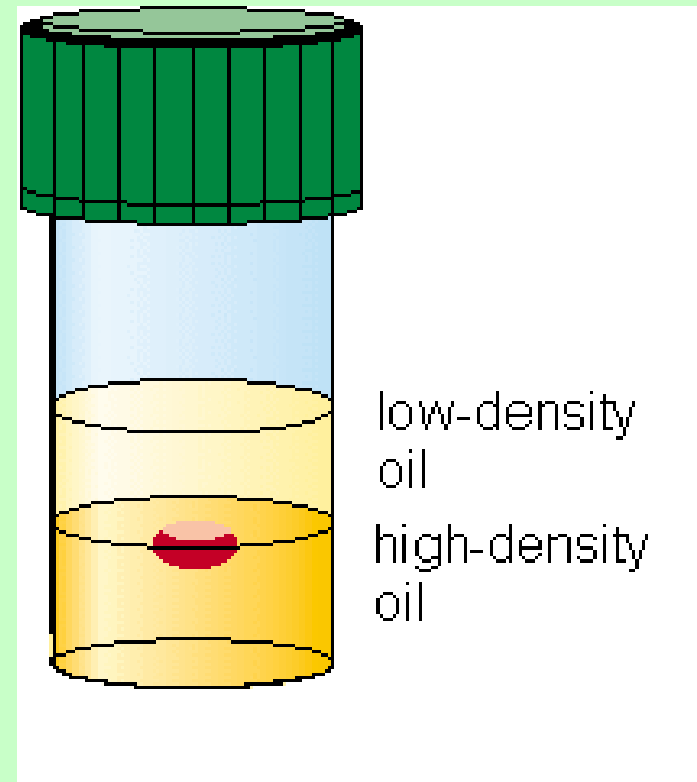
Lizozim kristályok

Mikrogravitációs kristálynövesztés

A gravitáció a konvekciós áramlásokkal zavarja a kristályok növekedését. A kristályosítás sokkal jobban megy csökkentett gravitáció mellett.

- Űrprogramok
- „Lebegtetett” cseppekkel két olajréteg között

Inzulin kristályosítása

Az inzulin önmagában, illetve Zn ionokkal sokféle kristályformát alkothat.

Befolyásolja a pH, az inzulin- és a Zn-koncentráció.
55 °C-ról hűtéssel.

